

ДО 75-х РОКОВИН ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр.

ПАПАКІН Г.В.

**“ЧОРНІ ДОШКИ” ЯК ЗНАРЯДДЯ РАДЯНСЬКОГО ГЕНОЦИДУ
В УКРАЇНІ У 1932-1933 рр.**

Досліджуються адміністративно-каральні заходи радянської влади під час Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Основна увага зосереджується на історії впровадження, географії, масштабах та наслідках застосування одного з найжорстокіших репресивних засобів - режиму “чорних дошок”.

Голодомор-геноцид Українського народу 1932-1933 рр. був заздалегідь продуманою і ретельно спланованою акцією московського компартійного режиму. Така акція не мала жодного відношення до погодних умов, розмірів врожаю на колгоспних та одноосібних ланах, пошестей та інших привхідних факторів, на які залюбки посилаються російські історики та політики, а також ті, хто підспівує їм в Україні. Про це однозначно свідчить продумана стратегія репресивних заходів щодо українського селянства з метою створення нестерпних умов для життя.

Першим з них стало до того нечуване навіть у радянській державі залучення репресивно-каральних та контролюючих органів до вирішення поставлених завдань. Діяльність центральних та місцевих органів ОГПУ, НКВД, прокуратури, суду, партійно-державних контрольних інспекцій (ЦКК - НКРСІ) упродовж 1932-1933 рр. стала невід’ємною складовою “боротьби за хліб”, а, вірніше, проти українського народу.

Із суто організаційно-пропагандистського боку антиселянські кампанії будувалися хронологічно примітивно: до лютого йшла “боротьба за хлібоздавання”; у лютому-березні - створення засівних фондів; з квітня починалася “боротьба за засів”; у червні - знову “боротьба за хлібозаготівлі”, яка тривала до лютого наступного року. На будь-якому етапі достатньо було звинувачення у “невиконанні плану” (засіву, хлібозаготівлі), щоб мати можливість застосувати один з видів репресій з багатого арсеналу каральних заходів.

Нас у даному контексті цікавлять методи, що їх вживала радянська влада для створення на селі умов, несумісних із життям, що є однією з ознак геноциду. До них разом з використанням репресивних, судових та контрольних органів для вирішення хлібозаготівельних планів ще із січня 1932 р. компартійні керманічі спробували вжити такі адміністративно-каральні заходи, як “ліквідація колгоспів”. Унаслідок такої суто бюрократичної операції все майно та фонди ліквідованої артілі передавалися райколгоспсоюзу, посівфонди вивозилися в рахунок хлібоздавання, а колишні колгоспники - тепер одноосібники, обкладалися податками з обрахунку того майна, що вони мали до вступу в колгосп. Іншими словами, позбавляючи селян усього нажитого, їх ще і спробували задушити податковою удавкою. Першим у 1932 р. таким чином був ліквідований колгосп “Незаможник” Устимівського району Одеської області¹. За звітом Укрголгоспцентру, тоді ж був скасований колгосп “Красный прогресс” - “за невиконання державних зобов’язань плану хлібозаготівель”². Інформації про загальну кількість таких “розпуцених” колгоспів немає, але очевидно, що на перших порах місцеві активісти вважали цей захід досить ефективним.

Папакін Георгій Володимирович - доктор історичних наук, Український інститут національної пам’яті

Але повсюдно запроваджувати такий засіб репресій проти селянства було неможливо хоча б з пропагандистської точки зору. Ліквідувати в масовому порядку колгоспи - основу радянсько-партійної системи організації сільського господарства - фактично означало визнати провал компартійної аграрної політики, з одного боку, а з іншого - позбутися ефективної зброї в боротьбі з українським селянством. Тому в квітневому звіті Укрколгоспцентру розпуск колгоспів був оголошений *“голим адмініструванням”*, *“порушенням директив партії”*, а постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 28 березня 1932 р. про підсумки діяльності колгоспів у 1931 р. розпуск правлінь сільгоспартілей як репресивний засіб *“за будь-які недоліки”* в їх роботі був заборонений. Лише як виняток це допускалося за рішенням районної влади, і тільки *“через загальні збори колгоспників”*³. До того ж улітку 1932 р. почалася широка кампанія виходів з колгоспів. Узагалі селян, які бажали повернутися до одноосібного господарювання і подали про це заяви, нараховувалося від 20 до 50% усіх колгоспників по різних областях. Перед вели у цьому процесі Вінницька, Харківська та Київська області. За таких умов від розпуску колгоспів відмовилися остаточно, адже Укрколгоспцентр констатував скорочення кількості радянських сільськогосподарських артілей на 4800 одиниць, або майже на 16% від їх загальної кількості.

Система заходів з *“адміністративно-фінансового натиску до злісних нездавальників хліба”* (як її визначив у березні 1932 р. в одній із своїх постанов Херсонський обком КП(б)У) продовжувала вдосконалюватися в процесі її запровадження.

Друга половина 1932 р. була оголошена найбільш відповідальною у збиранні врожаю. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР оголосили, що їх не задовольняли темпи хлібозаготівель. Виснажені попереднім голодуванням селяни просто не могли нормально працювати, та й не хотіли віддавати все зібране збіжжя радянській державі. Так виник привід для застосування різноманітних репресивних заходів: повна заборона торгівлі хлібом, припинення видавання його як авансування, у громадське харчування тощо.

Одним із засобів стимулювання населення до термінового здавання збіжжя було постачання *“передових”* колгоспів дефіцитними промисловими товарами. Уже 30 жовтня у постанові ЦК КП(б)У щодо заходів з посилення хлібозаготівель було згадано, що райони, колгоспи, які *“успішно борються за виконання плану”*, постачатимуться такими товарами за рахунок скорочення *“відпуску промтоварів районам і колгоспам, які не забезпечують виконання плану хлібозаготівель”*⁴. Саме за такий важіль ухопився сталінський посланець в Україні В.Молотов, який повідомляв свого московського патрона: *“Використовуємо промтовари як засіб заохочення, а позбавлення частини промтоварів як репресію стосовно колгоспів і особливо стосовно одноосібників”*⁵. Інший *“командир великого голоду”*, секретар ЦК КП(б)У М.Хатаєвич серед своїх пропозицій щодо стимулювання хлібозаготівель вніс таке: *“Здійснити скорочення завозу промтоварів в райони, які погано виконали плани хлібозаготівель - по Одеській області, а також 7 районів Дніпропетровської - останнім припиняється відпуск товарів. Бавовна, взуття, віконне скло продається тільки сумлінним здавальникам хлібу...”*⁶.

Згодом компартійні вожді застосували ще один, на їх погляд, ефективний хід. Як один з найжорстокіших репресивних заходів партійно-радянські органи СРСР для боротьби із *“злісними ворогами”*, які не хотіли здавати свої продовольчі запаси державі, стали використовувати режим *“чорних дошок”*.

Поняття *“чорні дошки”* та його зміст формувалося поступово, впродовж всього 1932 р. 6 листопада за рішенням ЦК КП(б)У була оголошена *“товарна блокада*

районів, які не виконують плани хлібозаготівель”. Такими були проголошені вісім районів Дніпропетровської області (Апостолівський, Васильківський, Василівський, Великопететиський, Михайлівський, Нікопольський, Нижньосирогозький, Солонянський), два - Донецької (Артемівський [так у документі, але на той момент такого району не було, існувала лише Артемівська міськрада - Авт.] та Старо-Микольський), три - Київської (Баришівський, Макарівський, Малинський), сім - Одеської (Андрієво-іванівський, Великоолександрівський, Зинов'ївський, Кривоозерський, Любашівський, Троїцький, Фрунзенський), вісім - Харківської (Балаклівський, Бригадирівський, Валківський, Ізюмський, Кобеляцький, Новогеоргіївський, Онуфріївський, Сахновщинський) та два - Чернігівської (Бобринецький, Носівський) - разом 28 районів з 357 адміністративних одиниць (або 8%), що тоді існували в УСРР. Товарна блокада полягала у суттєвому скороченні постачання промисловими та продовольчими товарами (за винятком солі, сірників та гасу) людності районів, які спромоглися виконати не більше 30% встановленого плану здавання зерна⁷. Таким чином, усе населення згаданих адміністративних одиниць опинилося фактично за межами нормального життя, адже ані чогось продати, ані щось купити вони не могли.

Наступним кроком до впровадження “чорних дошок” стали заходи боротьби проти одноосібників, які ще складали близько 20% усього сільського населення України і сподівалися вижити за рахунок тих власних запасів продовольства, які теоретично мали б лишитися в їх руках після виконання зобов'язань перед державою. Але більшовицька влада робила все, щоб не допустити цього. Постанова РНК УСРР від 11 листопада 1932 р. “Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі” містила відповідну інструкцію щодо вжиття таких репресивно-примусових заходів: виключення одноосібників-“нездавальників” з членів сільрад та інших органів самоврядування, сільських споживчих товариств, виселення, судові переслідування тощо. Сенс таких дій полягав у примушенні селян до здавання всього хлібу та інших продовольчих запасів, наявних у господарстві, відповідно до доведеного згори плану (більшовицьким новоязом це називалося контракція, самозобов'язання, твердоздавання). Як один з таких засобів накреслювалося: “Всім одноосібним господарствам, що ухиляються від виконання плану хлібозаготівель, треба негайно припинити відпуск промтоварів аж до повного виконання ними хлібозаготівель. Списки таких одноосібників треба вивісити в крамницях сільСТ [сільських споживчих товариств - Авт.], держторгівлі й громадських організацій села. [...] Одночасно до одноосібних господарств, які ухиляються від своїх зобов'язань, треба рішуче посилити роботу коло стягнення обов'язкових грошових платежів, як-то: сільгосподаток, держстрахування, самообкладання, платежі з сільгосподарського кредиту тощо, застосовуючи в потрібних випадках заходи безспірного стягнення”. І хоча в інструкції для годиться згадувалося, що такі заходи “не повинні проте аж ніяк набирати характеру масових огульних репресій, масових трусів та ін.”, справжні директиви радянської влади полягали у такому: “...треба негайно застосовувати найжорстокіші та найсуворіші з перелічених тут заходів...”⁸.

Таким чином, відбувся перехід від суто заборонних, обмежувальних заходів до більш активних - стягнення платежів та заборгованостей. Причому вони мали брутальну форму, адже “безспірне стягнення” означало примусове вилучення в рахунок боргу всього майна боржників. Буквально за тиждів такі суворі заходи були доповнені ще жорстокішими: постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 18 листопада передбачила

“стосовно одноосібників, які злісно зривають хлібозавдання (за контрактацією чи самозобов’язанням)” використання натуральних штрафів “у вигляді встановлення додаткових завдань за м’ясозаготівлями у розмірі 15-місячної норми здавання м’яса”, а також “річної норми здавання картоплі”⁹.

Але дуже скоро стало очевидним, що і такі дії з боку влади виявилися недостатніми для виконання поставленого завдання: створення нелюдських умов існування всього українського селянства. Воно одностайно - як одноосібники, так і члени колгоспів, уже маючи гіркий досвід кінця 1931 - весни 1932 рр. - вживало своїх заходів для забезпечення виживання в таких екстремальних умовах: приховати хоч якісь запаси на голодну зиму.

Тоді місцеві компартійно-радянські адміністратори покликали до життя один з важелів аграрної політики “військового комунізму” 1917-1920 рр. - режим “чорних дошок”, тобто позбавлення певних населених пунктів за “провини” перед радянською владою (головним чином небажання віддавати їй задарма власний хліб) права отримання дефіцитних промислових товарів, з публікацією такого списку в пресі. У цьому була своя схиблена логіка - адже на 15-му році панування радянської влади, як і на її початку, доводилося репресивними заходами ламати опір селянства і нищити “українських буржуазних націоналістів”.

Досі не існує усталеної думки щодо конкретної дати впровадження “чорних дошок”. Але певні відомості дозволяють нам стверджувати, що такі репресії, як і сам термін, почали вживатися значно раніше - навесні 1932 чи навіть 1931 р. За даними зведеного реєстру занесених на “чорну дошку” населених пунктів та колгоспів України, складеного в Українському інституті національної пам’яті на підставі даних з регіонів, хронологія та географія впровадження таких репресій виглядає наступною:

- у *Донецькій області* відомості про занесення на “чорну дошку” восьми артіль та районних організацій Біловодського району датовані 1 березня, квітнем, червнем і вереснем 1932 р.¹⁰;

- у *Київській області* ще у серпні 1932 р. цей вид репресій вжили щодо Олександрійської сільради Білоцерківської міськради, у вересні - щодо Зарічанської та Ротокської сільрад тої ж міськради¹¹;

- в *Одеській області* - у серпні 1932 р. на “чорну дошку” винесли Долинську, Живанівську, Козирівську, Комишуватську, Лозуватську, Назарівську, Федорівську, Черняхівську сільради¹², у вересні - Ганнівську, Германівську сільради¹³, у жовтні на “чорну дошку” потрапили населені пункти, розташовані на території сучасної Херсонської області (села Бабіне, Великий Болград, Петрівка, Смідовичі)¹⁴;

- у *Чернігівській області* (територія сучасної Сумської) - занесення на неї м.Буринь та приміських колгоспів, Головинської, Купецької, Миколаївської, Михайлівської сільрад припадають на жовтень 1932 р.¹⁵, хоча перший такий випадок у даному регіоні щодо Лушницької, Пирогівської, Тимонівської сільрад Шосткинського району датований ще початком червня¹⁶, а стосовно колгоспів с.Попова Слобода (артілі ім. Молотова, ім. Шевченка, “Українець”, “Дніпрова хвиля”, ім. Петровського, ім. Сталіна, “Перше травня”, “Червоний Донбас”) - 10 серпня 1932 р.¹⁷;

- так само у жовтні під дію режиму “чорних дошок” потрапили одноосібники 12 сіл Чернігівського району¹⁸;

- у *Дніпропетровській області* (нині - територія Запорізької) перші відомості про використання “чорних дошок” виявлені теж у жовтні: до репресивного списку за рішенням місцевої влади занесли Біленську, Купріянівську, Малокатеринівську, Мар’ївську, Матвіївську, Новокатеринівську, Розумівську, Смолянську, Степну сільради¹⁹.

Таким чином, узагальнення відомостей щодо “чорних дошок” дозволяє стверджувати, що до літа 1932 р. цей вид репресій використовувався спорадично, влітку - набув певного поширення, а з жовтня - досить широкого застосування, яке оминуло, здається, лише Вінницьку та Харківську області з числа тодішніх адміністративних одиниць УСРР.

Конкретні обставини проголошення такого репресивного заходу ще до прийняття загальнореспубліканської постанови можна прослідкувати на прикладах кількох місцевих парторганізацій. Так, на території сучасної Сумської області (тоді - Чернігівської) бюро Середино-Будського райкому КП(б)У 15 листопада 1932 р. ухвалило цілком таємну постанову про занесення на “чорну дошку” с.Чернацьке у зв’язку з “ганебним станом виконання хлібозаготівлі (на 15 листопада виконано 56,6%)”. Щодо його мешканців було вжито таких заходів: вивезти весь крам з с.Чернацьке й перекинути його до передового с.Пигарівка; широко популяризувати через районну пресу цю постанову; зобов’язати райгазету “*Конопляр Середино-Будщини*” переключитись на хлібозаготівлю, організувавши в с.Чернацьке виїзну редакцію. Репресій зазнало районне керівництво: “за опортуністичне ставлення до хлібозаготівель, за несвоєчасне доведення плану до кожного здавця, чим зірвано план хлібозаготівлі по с. Чернацькому, - голову сільради т. Окопського зі складу пленуму РПК вивести, оголосити сувору догану з попередженням, з роботи в с. Чернацькому зняти, перекинувши його на низову сільську роботу; секретарю партосередку т. Сидоренку оголосити сувору догану з попередженням, попередивши його, що в разі не буде певного зламу в хлібозаготівлі на протязі декади, буде поставлено питання про перебування в лавах партії”²⁰.

Наступного дня аналогічне питання розглядало бюро Конотопського райпарткому тієї ж області. Характерною особливістю цього рішення стало таке: занесення на “чорну дошку” одразу кількох сіл (Бочечки, Козацьке, Малий Самбір, Хижки); попередження групи “кандидатів” до занесення на “чорну дошку” (Великий Самбір, Соснівка, Сем’янівка, Юрівка, Шевченкове) з випробувальним терміном до 1 грудня; відсутність переліку репресивних заходів щодо згаданих сіл. Лише завважувалося, що до них застосовуватимуться “*всі міроприємства до сіл, що з’являються на чорній дошці*”. Це могло означати лише одне: існування та повсюдне поширення такого переліку заходів. Також привертає увагу фіксація залучення до репресій керівника райвідділу ГПУ, прокурора, судді (їх звільнили від виконання обов’язків уповноважених райкому в окремих селах, щоб вони зосередилися на розгляді хлібозаготовчих справ)²¹.

Пояснюється факт такої “осінньої” активізації репресивних заходів просто - адже фактично тільки з листопада, за визнанням генерального секретаря ЦК КП(б)У С.Косіора, “розпочали підіймати партійну організацію на хлібозаготовки”. Нормальною мовою це означало, що восени 1932 р., коли врожай був вже зібраний, а інших джерел харчування не лишилося, настав час зробити життя народу майже нестерпним, кинути всі сили компартійного апарату від верхнього ешелону до низових партосередків на боротьбу з селянством.

Саме в цей період вище партійно-радянське керівництво вирішило підтримати таку місцеву “ініціативу”, яка повністю вписувалася в стратегію ескалації боротьби за фізичне нищення українського селянства. Ініціатором його всеукраїнського застосування як заходу створення повністю неможливих умов для проживання у певній місцевості стало Політбюро ЦК КП(б)У. Вперше сам термін “чорні дошки” та

його трагічний зміст на всеукраїнському рівні фігурували в уже згаданій постанові республіканського компартійного штабу від 18 листопада 1932 р. серед *“заходів з посилення хлібозаготівель”*, які застосовувалися для подолання *“куркульського впливу”*. Зміст репресивних дій, вочевидь спрямованих на фізичне нищення українців, був таким: негайно припинити всю торгівлю (як державну, так і кооперативну), постачання будь-яким крамом, а наявний вивезти; припинити також колгоспну торгівлю; припинити кредитування у будь-якій формі і дотерміново стягнути раніш видані кредити та інші фінансові зобов'язання; провести ретельну *“чистку”* складу колгоспів від *“контрреволюційних елементів”*²².

Офіційними державними актами, що запровадили такий режим, стали постанова РНК УСРР *“Про боротьбу з куркульським впливом в колгоспах”* від 20 листопада 1932 р. та інструкція до неї (досі не опубліковані дослідниками Голодомору). Зокрема, інструкція передбачала, *“щоб подолати куркульський опір хлібозаготівлям, встановити занесення на “чорну дошку” колгоспів, що злісно саботують здачу (продаж) хліба за державним планом”*. І далі повністю дослівно переказувався зміст компартійної постанови, лише з тою різницею, що постанова республіканського компартійного штабу була написана російською, а постанова РНК - українською мовою. Правом занесення колгоспів на *“чорну дошку”* наділялися облівконками²³.

Одразу після ухвалення таких партійно-радянських рішень розгорнулася кампанія їх доведення до місцевих органів і стимулювання складання відповідних списків. Зокрема, Чернігівський обком КП(б)У вже 21 листопада направив райпарткомом таку директиву: терміново надати списки господарств, які *“саботують хлібозаготівлі”*, для їх занесення на *“чорну дошку”*²⁴.

Буквально за лічені дні після офіційного оголошення такі репресії набули надзвичайно широкого застосування. 26 листопада 1932 р. заступник Голови РНК УСРР О.Сербиченко направив республіканському партійному штабові узагальнюючу довідку, складену за відомостями з областей, про занесення на *“чорну дошку”* колгоспів (довідка не опублікована). У супровідному листі Сербиченко звертав увагу ЦК КП(б)У на місцеві *“перегини”*, до числа яких відніс: надто широке застосування *“чорних дошок”* (8 районів Вінницької області), вживання репресій не тільки проти колгоспів, але й щодо сіл та сільрад (АМСРР, Донецька область), надмірні розміри штрафів (до 1000 крб. пересічно на одне господарство у Дніпропетровській області, 382 крб. пересічно на одне господарство у Чернігівській області). З приводу цих перегинів він просив дати вказівки²⁵. Нам невідомо, чи отримав він такі, але очевидно, що з боку заступника керівника уряду тут наявна, за термінологією того часу, *“політична короткозорість”* - він не збагнув, у чому полягала політика партії, не відслідкував її *“генеральну лінію”*. А республіканській загін ВКП(б) вимагав використовувати всі можливі й неможливі засоби, щоб знелюднити територію України. Що ж стосується самої довідки, складеної станом на 26 листопада (від прийняття відповідної постанови РНК УСРР минуло менше тижня), то вона зафіксувала такі відомості:

Вінницька область - 8 районів (всі села та колгоспи Брацлавського, Липовецького, Любарського, Немирівського, Станіславчицького, Чуднівського, Хмельницького, Тульчинського районів), 39 сіл, 33 колгоспи;

Дніпропетровська область - 85 колгоспів;

Донецька область - 4 села та 4 сільради;

Чернігівська область - 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників;

Харківська область - станом на 23 листопада на *“чорну дошку”* не занесено жодного села чи колгоспу;

АМСРР - 2 колгоспи та 1 село.

Київська та Одеська області вчасно не надіслали відомості, а тому не фігурували у довідці, хоча, як ми бачили, *“чорні дошки”* там з’явилися ще влітку (не пізніше серпня). Крім того, у довідці Раднаркому згадувалися пропозиції двох облвиконкомів про занесення на Всеукраїнську *“чорну дошку”* сіл Горячівка Крижопільського району, ст.Любар Любарського району, с.Карпівці Чуднівського району, с.Мазурівка Хмельницького району, с.Турбів Липовецького району Вінницької області, с.Астахове Ровеньківського району, с.Гурзуф Маріупільського району, колгоспу *“Владика”* Старомикольського району Донецької області²⁶.

Уже станом на 2 грудня 1932 р., за офіційними відомостями Наркомзему УСРР, ситуація значно змінилася, і мало місце таке їх розміщення по республіці:

ВІННИЦЬКА ОБЛАСТЬ: ті ж 8 районів; крім того, по інших районах - 44 колгоспи, одноосібники 42 сіл;

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ: 228 колгоспів 44 районів;

ДОНЕЦЬКА ОБЛАСТЬ: 12 колгоспів, 6 сіл, 2 сільради, одноосібники 25 сіл;

КИЇВСЬКА ОБЛАСТЬ: 51 колгосп у 48 селах 19 районів;

ОДЕСЬКА ОБЛАСТЬ: 12 колгоспів у 9 районах;

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСТЬ: 23 колгоспи у 16 селах 9 районів;

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ: 13 колгоспів, 38 сіл, 1646 одноосібників;

АМСРР - 2 колгоспи та 1 село²⁷.

В інформації Наркомзему відзначалися ті ж недоліки у застосуванні *“чорних дошок”*, що і в листі О.Сербиченка: занесення туди не лише колгоспів, але й цілих районів, сільрад, сіл, окремих одноосібників; визначення їх такими не тільки обласними, а районними органами влади. Але сумна іронія долі полягала в тому, що дуже скоро такі *“недоліки”*, оскільки вони перебували у річищі загальної політики партії, перетворилися на повсякденну практику. Логіка більшовицької антиселянської боротьби призвела до масового застосування таких репресивних заходів. Вони були спрямовані проти адміністративних та господарських одиниць, установ, підприємств, і навіть, окремих осіб. Активно вдавалися до нього центральні, обласні партійно-радянські органи, хоча часто-густо питання вирішувалося також на районному рівні. Крім того, облвиконкоми порушували питання про створення Всеукраїнської *“чорної дошки”* і навіть намітили кандидатів до неї: 5 сіл Вінницької, 12 - Київської та 4 - Одеської областей.

Центральна українська влада охоче підтримувала такі місцеві ініціативи, які далі розкручували маховик репресій. Тому 6 грудня 1932 р. була схвалена спільна постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР *“Про занесення на “чорну дошку” сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі”*. Саме нею 6 населених пунктів Дніпропетровської, Одеської та Харківської областей *“за явний зрив плану хлібозаготівель і злісний саботаж”* були повністю обмежені в отриманні товарів, торгівлі, кредитуванні, а державні й кооперативні активісти, всі колгоспники згаданих сіл піддавалися *“чистці”*.

Цікавим видається той факт, що дана постанова суперечила попередній (від 18 листопада), адже об’єктом занесення на *“чорну дошку”* стали не колгосп як одиниця *“соціалістичного”* господарювання, і навіть не сільрада як адміністративно-господарська одиниця, а село, тобто певна місцевість з усіма її мешканцями - колгоспниками, одноосібниками, кустарями, робітниками, вчителями тощо. Це, поза сумнівом, зайвий раз підкреслювало, що метою більшовицької політики все ж таки було не виконання плану хлібозаготівель (це використовувалося лише як привід), а

нищення селянства і всіх, хто жив на селі. Задля цього республіканський компартійний штаб не переймався суперечливістю своїх постанов. Можна припустити, що саме в такий спосіб, неофіційно, була схвалена чергова *“місцева ініціатива”* щодо поширення режиму *“чорних дошок”* на будь-які об’єкти, а не лише колгоспи. Принагідно зауважимо, що надалі на *“чорну дошку”* заносили й колективи МТС, ліспромгоспи, працівників районних установ (навіть юридичних консультацій, які не мали відношення до сільського господарства), окремих колгоспників за те, що вони не стали до праці тощо. *“Чорні дошки”* були універсальною зброєю, спрямованою проти всіх мешканців села.

Привертає увагу також перша фраза обґрунтування необхідності таких репресій у компартійній постанові: *“Зважаючи на особливо ганебний провал хлібозаготівель в окремих районах України...”*. Створюється враження, що республіканський загін ВКП(б) навмисно загустив фарби, применшив показники виконання плану хлібозаготівель, щоб мати розв’язані руки для вжиття репресій і створення умов, несприятливих для життя. Адже навіть у доповіді С.Косіора на пленумі ЦК КП(б)У 24 січня 1934 р. йшлося про те, що насправді замість намічених 356 млн пудів у 1932 р. було заготовлено 255 (але ж офіційно завдання для УРСР було знижено на 138 млн пудів, тобто заготовити потрібно було 218 млн пудів). Зовсім очевидно була і пропагандистська мета постанови про *“чорні дошки”*: залякати, зробити поступливими інших селян, стимулювати місцеві органи до активної роботи з виконання партійних директив. Це стає очевидним після аналізу змісту телеграми ЦК та РНК керівникам згаданих трьох областей, що містила інструкцію до застосування постанови. С.Косіор та В.Чубар наполягали на *“рішучому і до кінця”* впровадженні репресивних заходів, використанні усіх форм політичної роботи тощо. Щодо репресованих сіл вказувалося таке: *“У селах, підпалих під куркульський вплив, занесених постановою ЦК та РНК на “чорну дошку”, необхідно відповідною постановкою організаційно-політичної роботи вирвати з-під куркульського впливу кращу частину колгоспників та одноосібників та за їх активної участі не тільки розправитися з куркулями та їх посібниками, але й ліквідувати їх вплив у колгоспах та серед одноосібників, домогтися виконання плану хлібозаготівель”*²⁸. Очевидно, що вислів *“розправитися з куркулями”* носив характер прямої директиви - мова йшла якщо не про фізичне знищення, то принаймні про вжиття всього комплексу інших репресій: конфіскацію майна, виселення, судове переслідування. Крім того, це було і приховане заохочення самосуду над ними, адже компартійне керівництво намагалося оголосити саме існування *“куркулів”* основною причиною створення нелюдських умов життя у репресованих селах.

Відомості щодо таких *“розправ”* містить газетна інформація про стан справ у занесеному на *“чорну дошку”* с.Піски (колгосп ім. А.Марті) Баштанського району Одеської області. За місяць, що минув від дня оголошення репресій, комірника колгоспу засудили до позбавлення волі на 10 років; 30 господарств виселили за межі України. Але сількор називав ще 7 прізвиськ *“куркулів”*, котрі активно саботують хлібозаготівлі, наголошуючи, що це - не всі, закликав *“не панькатися з ними”*, а *“битися за змиття чорної плями”* тоннами хлібу, вивезеного з села²⁹.

Республіканська *“чорна дошка”* означала, крім усіх згаданих репресій, ще додаткові значні акції з боку органів центральної та місцевої влади. Ми не маємо їх переліку, але така думка стає абсолютно слушною, якщо взяти до уваги останній пункт постанови ЦК КП(б)У та РНК УСРР від 17 жовтня 1933 р. про зняття с.Кам’яні

Потоки з “чорної дошки”. Там йшлося про скасування “*всіх постанов і розпоряджень народних комісаріатів, Харківського облвиконкому й інших центральних, обласних та районних органів щодо застосування до с. Кам’яні Потоки будь-яких репресій чи обмежень в зв’язку з занесенням його на “чорну дошку”*”³⁰. Очевидно, кожен орган, залежно від своєї компетенції та рівня, додавав щось для того, аби зробити умови життя там нестерпними.

На кінець листопада - грудень 1932 р. припав пік “чорнодощечних” заходів. Тоді на “чорну дошку” були занесені більше 80% усіх населених пунктів, колгоспів, сільрад, районів, щодо яких відомо застосування таких репресій. У листі ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) 8 грудня називалася цифра у 400 колгоспів, щодо яких вжили цей репресивний захід, але очевидно, що це - не остаточна цифра, адже тільки Дніпропетровська область на початок грудня 1932 р. давала більше половини загальної чисельності. Докладні підрахунки ускладнюються різнобоям (адже нині неможливо підрахувати, скільки таких колгоспів було в кожному районі, сільраді, окремому селі).

Питання повноважень із складання “чорних дошок” практично не стояло на порядку денному. Здебільшого ніби дотримувався проголошений порядок - складанням такого списку мали займатися в області. Прикладом такої діяльності може слугувати постанова Донецького облвиконкому від 5 грудня 1932 р., якою на “чорну дошку” заносилися колгоспи “*Нове життя*”, ім. Ворошилова, “*Червоний партизан*”, “*Перемога*”, “*Повна деревня*”, “*9 січня*”, розташовані у різних районах; колгосп с. Звірівка Гришинського району, с. Нова Деревня Старокаранського району, колгоспники та одноосібники Дубровської сільради Чистяківського району тощо. Але відомі також рішення з цього приводу бюро обкому КП(б)У, обласного оргбюро (як на Чернігівщині)³¹.

Класичний зразок процедури прийняття ухвали про “чорні дошки” містять документи держархіву Вінницької області: 19 листопада була затверджена постанова облвиконкому “*Про перебіг хлібозаготівель в районах області*”, справжній зміст якої розкривався вже першим пунктом: “*Нижчезазначені райони, села, колгоспи, одноосібні господарства сіл, що під впливом глитайських та рвацьких елементів стали на шлях саботажу хлібозаготівель - невиконання свого обов’язку перед пролетарською державою - занести на “чорну дошку”* [далі йшов довгий перелік. - Авт.]”³². Але перед тим, 17 листопада, була ухвалена постанова бюро Вінницького обкому КП(б)У під майже такою самою назвою, де, зокрема, вказувалося: “*Фракції [комуністів. - Авт.] ОВК протягом однієї доби видати постанову про занесення на “чорну дошку” тих районів, сіл і колгоспів, які злісно саботують хлібозаготівлі. Проект постанови затвердити (додається)*”³³. Облвиконком слухняно виконав таку компартійну директиву, продублювавши своїм рішенням проект обласного партштабу, але затягнув справу на один день.

Проте часто-густо велику активність виявляли районні органи (партійні та радянські). Це були відповідні бюро райпарткомів, президії райвиконкомів, тобто звужений склад цих місцевих органів (як правило, до десятка осіб). Зокрема, у Буринському районі Сумщини таку постанову 29 жовтня 1932 р. ухвалив райвиконком, 15 листопада - бюро Середино-Будського райпарткому, 16 - бюро Конотопського райкому КП(б)У³⁴. У Долинському районі Дніпропетровської області (нині - територія Кіровоградської області) діяла змішана система визначень кандидатів на голодну смерть. Так, с. Іванівка на “чорну дошку” занесли рішенням бюро райкому КП(б)У 3 грудня 1932 р., а села Гурівка та Олександрівка потрапили туди за ухвалою президії

райвиконкому від 12 листопада; районний парткомітет підтримав це трохи пізніше - 21 листопада³⁵. Зазвичай, згадані рішення - смертні вироки населенню конкретних місцевостей - широко оприлюднювалися в партійно-радянській пресі. На заваді не стояв навіть гриф "*Цілком таємно*", яким супроводжувалися такі рішення. Партштаб приймав спеціальну ухвалу щодо публікації певних пунктів своєї постанови у відкритій пресі.

Цинізм партійно-радянського керівництва полягав у тому, що воно вимагало роздмухати навколо своїх репресій пропагандистську кампанію, не лише широко оповістити про репресії, але й домогтися їх "*всенародної підтримки*". Але найбільше зухвальство полягало в організації схвалення репресивних дій самим населенням, якого позбавляли можливостей до виживання. Так, у Чернацькій сільраді, яка 15 листопада була занесена на "*чорну дошку*", 25 грудня 1932 р. відбулися загальні збори жінок, що під пильним компартійним оком ухвалили резолюцію підтримки репресивних заходів проти тих, хто "*саботував*" хлібозаготівлю - звичайно ж, одногolosно³⁶.

Згодом, дуже швидко партійно-радянські органи визнали за вжитими заходами незначний ефект. Адже повністю припинити торгівлю було неможливо: як зазначалося в інформації республіканського Наркомзему від 2 грудня 1932 р., " *мешканців таких районів і сіл не позбавлено можливості купувати крам у сусідніх селах або районах*". Крім того, за заявою ЦК КП(б)У, " *село вже досить насичене товарами*", а ті, які потрібні щодня, все ж таки можна купити за підвищеними цінами. Більша ефективність визнавалася за штрафами, які активно використовувалися у наступному, а також за дотерміновими стягненнями натурплати.

На місцевому рівні репресивні заходи виглядали ще брутальнішими: боротьба з родичами селян, які працювали у промисловості й на транспорті, скорочення земельних площ колгоспів, відрядження бригад "*уповноважених*", відбирання свійських тварин тощо. Таким чином, поставлені на "*чорну дошку*" місцевості опинялися поза законом, і до них вживалися додаткові, не передбачені в нормативних актах заходи. Так, за рішенням Бердянського райвиконкому 28 грудня 1932 р. до занесених на "*чорну дошку*" колгоспів ім. Шевченка Новоолексіївської та "*Червоний стяг*" Ногайської сільрад, крім заборони торгівлі, вжиті такі заходи: термінове (до 28 грудня) стягнення всієї заборгованості, накладання натурштрафів м'ясом із здаванням до 5 січня 1933 р., заборону будь-якого помолу та надсилання бригад, які мають забезпечити все це³⁷. Секретар Мелітопольського райпарткому та голова РВК тоді Дніпропетровської області 21 січня 1933 р. направила таємну директиву радянським та партійним осередкам Костянтинівської сільради щодо колгоспу "*Радянський степ*", занесеного на "*чорну дошку*", вимагаючи вжиття таких заходів: повністю вилучити весь хліб, раніш виданий колгоспникам; упродовж 48 годин повністю погасити борги, а після того - в рахунок боргів, м'ясного податку та натурштрафу - відібрати у кожного колгоспника худобу, свійських птахів, інше цінне майно; зобов'язати колгоспників повернути 200 тон зерна (ніби розкраденого і прихованого) - до 24 січня, інакше до них вживатимуться судові репресії; повернути до 25 січня всі натуральні аванси. За невиконання членам компартії та комсомольцям погрожували виключенням з партії та комсомолу, а колгоспникам - з колгоспу³⁸. На Сумщині винайшли ще один хід, аби вплинути на селян через їх родичів-робітників: зобов'язали партосередки Шосткинських заводів "*провести роботу серед робітників, що зв'язані з сільським господарством, примусивши їх негайно виконати завдання з хлібоздачі, застосовуючи до окремих злісних нездатчиків заходи зняття з роботи, виключення з профспілок*"³⁹.

Доведений до широкого загалу перелік репресивних заходів, пов'язаних з перебуванням на *"чорній дошці"*, постійно доповнювався. Є свідчення, що Держбанк УСРР теж приклав до цього руку. Так, наказ керівника Тростянецької його філії зафіксував, крім дотермінового стягнення з них усіх видів позики, також закриття всіх рахунків відповідних колгоспів. Причому задля здійснення таких стягнень з репресованих колгоспів с.Боромля туди відбув особисто керівник банківської філії⁴⁰.

Приклад с.Городище Ворошиловського району Донецької області, занесеного на *"чорну дошку"* у листопаді 1932 р., свідчить, що місцева влада, залякана директивними вказівками зверху, намагалася зберегти власну шкуру та посади шляхом створення нелюдських умов для мешканців *"чорнодощечних"* сіл. Так, оскільки згадане село знаходилося неподалік ст.Дебальцево, що заохочувало нелегальну привокзальну торгівлю, а значна частина населення працювала на копальнях, в кустарних майстернях і мала гарні присадибні ділянки, звичайні репресивні заходи режиму *"чорної дошки"* не давали бажаних результатів. Тоді Ворошиловський міськком КП(б)У винайшов таке: встановлення закритого списку відпуску товарів, з якого вилучено більше тисячі членів родин колгоспників та одноосібників, котрі працювали на виробництві; дотермінове утримання понад 23,5 тис. крб. кредитів; вилучення посівного фонду колгоспу в рахунок хлібозаготівель. Крім того, від обкому компартії міськком просив дозволу на накладання штрафу м'ясом у розмірі 15-місячної норми, вилучення найкращих ділянок землі для продбази вугільників, звільнення з промислових підприємств як мінімум 150 членів родин мешканців Городища, звинувачених у зриві хлібоздавання і, в разі продовження *"саботажу"*, виселення винуватців на Північ⁴¹.

Страх місцевих керівників за власну долю не був безпідставним. Так, Харківський обком КП(б)У дуже суворо поставився до уповноважених, надісланих з області, які мали забезпечити виконання хлібоздавальних планів у *"чорнодощечних"* колгоспах. За *"злочинну бездіяльність, відсутність боротьби з куркульським саботажем"* чотирьох з них відізнали з районів, віддали під партійне слідство, а роботу всіх інших мали прискіпливо перевірити секретарі райпарткомів. Замість знятих у 24 години обком мав надіслати інших, *"міцних"*, уповноважених. Що ж до місцевих керівників, то їх зобов'язали взяти під особистий контроль та відповідальність стан справ у згаданих колгоспах⁴².

Коли у січні 1933 р. у с.Герасимівка Роменського району Чернігівської області районна влада намітила *"за злісний саботаж хлібозаготівель"* занести на *"чорну дошку"*, то голову сільради, голову колгоспу, а також його управу постановили *"віддати до суду, прохаючи прокуратуру притягти їх до кримінальної відповідальності з тим, що терміновим порядком закінчити слідство і справу розглядати показовим порядком на місці в селі"*⁴³. Слова про контроль прокуратури за селами, занесеними на *"чорну дошку"*, не були порожніми погрозами. Такий контроль був щоденним і всеосяжним, адже найповніший з усіх існуючих перелік репресованих колгоспів по Дніпропетровській області вдалося виявити саме в архівному фонді обласної прокуратури⁴⁴.

Більш того, зафіксовані випадки, коли партійні та комсомольські організації певних сіл також заносили на *"чорну дошку"*, якщо вони не були активними у боротьбі проти селян.

Але навіть таке широке розуміння і застосування репресивних заходів не задовольняло вище партійне керівництво. Про це, зокрема, йшлося вже на засіданні

Політбюро ЦК КП(б)У 20 грудня 1932 р. у виступі С.Косіора за матеріалами його поїздки на Дніпропетровщину. Як свідчить щоденник Л.Кагановича, перший заявив: *“Чорні дошки” не доводять до кінця. Тому результатів від них майже немає. Де заборонено торгувати - торгують активно. Грошові штрафи збираються всього 25-30% від призначеної суми. Організаторів саботажу більшою мірою ще не виявили*⁴⁵. Сам Л.Каганович, виступаючи кількома днями пізніше на бюро Одеського обкому компартії, закликав до посилення тиску на селян, використовуючи картярський термін: *“Треба село взяти в такий “штос”, щоби самі селяни розрили ями”*.

Згаданий *“штос”* створювався під пильним компартійним контролем. За станом справ у занесених на *“чорну дошку”* населених пунктах та колгоспах постійно слідували. Харківський обком на початку січня 1933 р. спеціально розглянув питання посилення хлібозаготівель у таких колгоспах. Їх нараховувалося 25, і лише по трьох з них (Зіньківського, Новогеоргіївського та Оржицького районів) було зафіксоване 100-відсоткове виконання хлібоздавання. Тому лідери харківських комуністів закликали *“ні в якому разі не обмежуватися напівмирами у застосуванні репресій”*⁴⁶. Звичайно ж, найбільша увага зверталася на ті резервації, які були оголошені поза законом.

Єдиний спосіб вийти з цього списку теоретично полягав у виконанні плану хлібозаготівель. І дійсно, із згаданих у постанові ЦК КП(б)У населених пунктів трьох областей два села, Гаврилівка Дніпропетровської та Лютеньки Харківської областей, 25 січня 1933 р. були офіційно зняті з *“чорної дошки”*. Це аргументувалося *“серйозними зрушеннями у виконанні плану хлібозаготівель”*⁴⁷. Але інших відомостей щодо такого зняття ми практично не маємо. Навіть ті три колгоспи Харківської області, які у січні 1933 р. виконали планові зобов'язання з хлібоздавання, формально не знімалися з *“чорної дошки”*. Село Кам'яні Потоки Харківської області було зняте з загальноукраїнської *“чорної дошки”* лише у жовтні 1933 р.: за успіхи в хлібоздавальній кампанії поточного року⁴⁸. Створювалося таке враження, що влада не дуже квапилася з цим, намагаючись продовжити дотримання режиму нелюдських умов, створених у певних місцевостях.

Нагально необхідним є порівняльний аналіз переліку населених пунктів, занесених на *“чорну дошку”*, з реєстром найбільш постраждалих від Голодомору сіл України. На жаль, на разі не маємо матеріалів для проведення такого комплексного та всеохоплюючого аналізу. Лише як на приклади пошлемося на Вінницьку та Дніпропетровську області. Порівняння відомостей доповідної записки Вінницької обласної оздоровчої комісії про голодування по районах області станом на 17 травня 1933 р. зі списком занесених на *“чорну дошку”* районів дає вражаючу картину. Так, згадана оздоровча комісія розподілила всі райони області на чотири категорії: 1) охоплених голодом практично повністю; 2) охоплених значною мірою; 3) таких, де голодуванням охоплена незначна кількість сіл; 4) таких, де голодуванням охоплена незначна кількість господарств по окремих селах. Перша та друга групи практично повністю складаються (за виключенням одного району в першій та одного - в другій) з *“чорнодощечних”* сіл; у другій та третій категоріях їх відповідно - два і три райони. Разом з тим маємо 13 районів, щодо яких є відомості про наявність там населених пунктів, занесених на *“чорну дошку”*, але не згаданих серед таких, де було офіційно зафіксоване голодування. За тими ж далеко не повними офіційними даними з Вінничини, у травні 1933 р. у занесених на *“чорну дошку”* районах голодувало більше 90 тис. осіб⁴⁹.

Джерело інформації про голодування населення Дніпропетровської області носить інший характер - це оперативні відомості ГПУ УСРР станом на початок

березня 1933 р. Аналіз наведених даних свідчить: усі 14 районів області (Акимівський, Апостолівський, Великолепетихінський, Високопільський, Генічеський, Каменський, Мелітопольський, Міжевський, Нижньосерагозький, Нікопольський, Нововасилівський, Павлоградський, П'ятихатський та Софіївський⁵⁰), щодо яких констатовано *“найбільш тяжкий стан”*, наявні серед 48 районів/міськрад, населені пункти яких були занесені на *“чорну дошку”*. За офіційною інформацією ГПУ, там голодувало 5315 чол., а померло від голоду - 1564 осіб.

Ще більш цікава картина випливає з порівняльного аналізу *“чорної дошки”* та плану порайонного розміщення в областях УСРР переселенців з інших регіонів СРСР, що був надісланий до Москви наркомом землеробства УСРР О.Одинцовим. Таким чином планувалося заселити 14 районів Дніпропетровської (всі на *“чорній дошці”*), 13 - Одеської (8 з них - на *“чорній дошці”*), 10 - Донецької (на *“чорній дошці”* - половина) та 5 - Харківської (один - на *“чорній дошці”*) областей. З цього можна зробити висновок, що операція з винищення українського села перебувала в останній стадії, і місцевість після таких ефективних репресій вже була підготовлена для заселення переселенцями з РФСРР, БСРР та інших місцевостей Радянського Союзу.

Що ж до масштабів цього рукотворного лиха, то вони, за наявними на сьогодні, але не остаточними підрахунками, були такими:

Вінницька область (10,8% території УСРР із сільським населенням 4300 тис.): із загальної кількості 64 райони та 2 міськради на *“чорну дошку”* були занесені населені пункти 31 району (в тому числі повністю 5 районів та одна міськрада);

Дніпропетровська область (16,5% території УСРР з сільським населенням 2770 тис.): з 44 районів та чотирьох міськрад - населені пункти 44 районів та міськрад;

Донецька область (11,8% території УСРР із сільським населенням 1841 тис.): з 16 районів та 13 міськрад - населені пункти 22 районів та міськрад;

Київська область (16,9% території УСРР із сільським населенням 5141 тис.): з 74 районів та двох міськрад - 11 районів та міськрад (дані неповні);

Одеська область (15,6% території УСРР із сільським населенням 2442 тис.): з 56 районів та 4 міськрад - населені пункти 29 районів та міськрад;

Харківська область (16,9% території УСРР із сільським населенням 4784 тис.): з 60 районів та чотирьох міськрад - населені пункти 31 району та міськрад;

Чернігівська область (9,6% території УСРР із сільським населенням 2634 тис.): з 35 районів та однієї райради - населені пункти 22 районів;

АМСРР (1,9% території УСРР із сільським населенням 525 тис.) - дані відсутні⁵¹.

Отже, репресіям, пов'язаним з режимом *“чорних дошок”*, були піддані мешканці практично половини районів та міськрад України, за виключенням Дніпропетровської області, де такий режим панував на території практично всіх адміністративних одиниць області.

Певні опосередковані ознаки дозволяють говорити, що і вся Україна була занесена на московську *“чорну дошку”*, або принаймні перебувала у кордонах *“м'якого”* її варіанту - переживала *“товарну блокаду”*. Сумнозвісна постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та Західній області в останньому пункті містить дозвіл на завезення товарів до українського села *“на відміну старого рішення”* (очевидно, йшлося про директиву ЦК ВКП(б) від 9 листопада 1932 р. про заборону відвантаження промкрану в Україну) з наданням особисто С.Косіору та В.Чубарю права призупиняти постачання ними *“найбільш відсталих районів”*⁵². З цього стає зрозумілим, що раніше була схвалена постанова

про повну “товарну блокаду” всього українського села, внаслідок чого там неможливо було придбати жодного цвяху, будь-якого інструменту, солі, гасу тощо. Послаблення такого режиму вилилося у даруванні місцевим представникам московської влади дозволу на власний розсуд регулювати далі цей процес придушування селян.

Підсумовуючи зібрані з різних джерел відомості щодо режиму “чорних дошок” під час Голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні, можна дійти таких висновків. Режим “чорних дошок” став справжнім знаряддям геноциду ВКП(б) на українських землях. Вважати його тільки проявом “штучного ізоляціонізму”⁵³ було б замало. Справа була не стільки в ізоляції занесених на “чорну дошку” населених пунктів, скільки створенні в таких резерваціях умов, несумісних з життям. Адже компартійно-радянські можновладці наказували вивозити звіди всі промислові товари, навіть предмети повсякденного попиту, закривати всі банківські рахунки, дотерміново збирати аванси, обкладати населення непомірними податками і штрафами, в рахунок яких вилучалися худоба, свійські птахи та особисте майно. Проти окремих осіб застосовувалися судові та адміністративні репресії, широко використовувалося виселення, примусове позбавлення земельних ділянок тощо. Іншими словами, створювалася територія лиха, вийти з якої було цілком неможливо, а всі її мешканці були приречені на голодну смерть.

Хронологічно запровадження режиму “чорних дошок” ні в якому разі не можна прив’язувати до компартійних постанов від 18 листопада та 6 грудня 1932 р. Такі репресії почалися значно раніше (принаймні з весни 1932 р.), набули поширення з жовтня-листопада, тобто директиви КП(б)У лише дещо “унормували” практику, яка склалася раніше, а не започаткувала її. І тривали вони дуже довго, принаймні до кінця 1933 р., а за деякими ще не перевіреними відомостями, навіть до весни 1934 р.⁵⁴ Пік репресій припав на листопад-грудень 1932 р. та січень-березень 1933 р., тобто на період найбільшого голодування населення, і був його невід’ємним атрибутом.

¹ Голодомор 1932-1933 років в Україні: Документи і матеріали / Упоряд. Р.Пиріг. - К.: ВД “Києво-Могилянська академія”, 2007. - С.41.

² Там само. - С.48.

³ Там само. - С.103-104.

⁴ Там само. - С.359.

⁵ Там само. - С.360.

⁶ Там само. - С.367.

⁷ Там само. - С.374-375.

⁸ Там само. - С.384-386.

⁹ Там само. - С.393-394.

¹⁰ Див.: Червоний колгоспник (Ворошиловград). - 1932. - 1 березня, 14 травня, 29 червня, 30 вересня.

¹¹ Див.: Радянська нива (Біла Церква). - 1932. - 27, 31 серпня; 8, 10 та 22 вересня.

¹² Державний архів Кіровоградської області. - Ф.П-68. - Оп.1. - Спр.5. - Арк.5.

¹³ Див.: Соціалістичний наступ (Зінов’євськ). - 1932. - 17 серпня, 2 жовтня.

¹⁴ Див.: Комуна степу. - 1932. - 16 жовтня.

¹⁵ Див.: Колективіст Буринщини. - 1932. - 22 жовтня; Зоря. - Шостка, 1932. - 28 жовтня.

¹⁶ Див.: Зоря (Шостка). - 1932. - 9 червня.

¹⁷ Див.: Колективіст Буринщини. - 1932. - 8 серпня.

¹⁸ Див.: Червоний стяг (Чернігів). - 1932. - 13, 20, 23, 25 жовтня.

¹⁹ Див.: Червоне Запоріжжя. - 1932. - 23, 27, 29 жовтня.

²⁰ Державний архів Сумської області (далі - ДАСО). - Ф.П-33. - Оп.1. - Спр.211. - Арк.106-107.

²¹ Резолюція бюро Конотопського райкому КП(б)У про занесення на “чорну дошку” с.Бочечки, Козацьке, Малий Самбір, Хижки, 16.11.1932 // Там само. - Ф.П-42. - Оп.1. - Спр.168. - Арк.83-84.

²² Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.392-393.

²³ Див. незавірену склографічну копію постанови: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. - Ф.806. - Оп.1. - Спр.22. - Арк.532.

- ²⁴ Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф.П-470. - Оп.1. - Спр.15. - Арк.17-18, 20-21.
- ²⁵ Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.414.
- ²⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України. - Ф.1. - Оп.20. - Спр.5394. - Арк.8-10.
- ²⁷ Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.435-436, 439.
- ²⁸ Там само. - С.450-451.
- ²⁹ Під прапором Леніна (Баштанка). - 1933. - 19 січня.
- ³⁰ Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.960-961.
- ³¹ ДАЧО. - Ф.П-450. - Оп.1. - Спр.9. - Арк.100.
- ³² Державний архів Вінницької області. - Ф.Р-2700. - Оп.1. - Спр.1. - Арк.175-176.
- ³³ Там само. - Ф.П-136. - Оп.1. - Спр.17. - Арк.20-23.
- ³⁴ Див.: ДАСО. - Ф.П-2303. - Оп.1. - Спр.23. - Арк.5; Ф.П-33. - Оп.1. - Спр.211. - Арк.106; Ф.П-42. - Оп.1. - Спр.168. - Арк.83.
- ³⁵ Див.: Державний архів Дніпропетровської області (далі - ДАДО). - Ф.Р-19. - Оп.1. - Спр.169. - Арк.118, 134-135, 121-122; Спр.122. - Арк.134-135; На соціалістичних ланах. - 1932. - 13 грудня.
- ³⁶ ДАСО. - Ф.П-33. - Оп.1. - Спр.227. - Арк.15-16.
- ³⁷ Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.527.
- ³⁸ Державний архів Запорізької області. - Ф.П-233. - Оп.3. - Спр.2. - Арк.16.
- ³⁹ ДАСО. - Ф.П-25. - Оп.1. - Спр.24. - Арк.162-164.
- ⁴⁰ Голодомор 1932-1933 років на Сумщині / Упор.: Л.А. Покидченко. - Суми: Ярославна, 2006. - С.220.
- ⁴¹ Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.572-574.
- ⁴² Там само. - С.603.
- ⁴³ ДАСО. - Ф.Р-4549. - Оп.1. - Спр.345. - Арк.17-17зв.
- ⁴⁴ Див.: ДАДО. - Ф.Р-1520. - Оп.1. - Спр.9.
- ⁴⁵ Голодомор 1932-1933 років в Україні. - С.497.
- ⁴⁶ Там само. - С.603-604.
- ⁴⁷ Там само. - С.620.
- ⁴⁸ Там само. - С.960-961.
- ⁴⁹ Там само. - С.843-844. Підраховано автором.
- ⁵⁰ Там само. - С.726.
- ⁵¹ Підрахунок наш з використанням даних, надісланих обласними робочими групами Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років та видання: Адміністративно-територіальний поділ УСРР за станом на 1 грудня 1933 року. - Харків: Вид-во ВУЦВК "Радянське будівництво і право", 1933. - С.6-7.
- ⁵² Там само. - С.475.
- ⁵³ Див.: Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу. - Вид. 2-е, доп. - К.-Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. - С.116.
- ⁵⁴ Є відомості про занесення на "чорну дошку" 14 січня 1934 р. Яблунівської МТС Прилуцького району Чернігівської області: ДАЧО. - Ф.П-470. - Оп.1. - Арк.133. - Спр.58.

PARAKIN G.V.

"Black Boards" as the Tool of the Soviet Genocide in Ukraine in 1932-1933

There are investigated administrative-retaliatory actions of the Soviet power during Holodomor of 1932-1933 in Ukraine. The basic attention is given to the history of introduction, geography, scales and consequences of use of one of the most severe repressive measures - a mode of "black boards".

Отримано 17.07.2008